

UDK 329.15 SP (497.5) "1890/1918"

929 Kvaternik, E.

949.75 "1890/1918"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 15. II. 1998.

Valorizacija Eugena Kvaternika u svjetlu pravaških ideologija i hrvatske historiografije od kraja 19. stoljeća do 1918.

Stjepan Matković

Hrvatski Institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor pokušava protumačiti odnos pravaša prema Eugenu Kvaterniku i modelu oružanog ustanka. Sukobi između pravaških frakcija krajem 19. stoljeća doveli su do različitih tumačenja, uključujući i uspoređivanja s Antom Starčevićem. Uoči Prvog svjetskog rata i za njegova trajanja Kvaternikov model ustanka iznova postaje aktualan kada je doveden u pitanje opstanak Habsburške monarhije. Autor je uzeo u obzir i poglede nekih povjesničara kako bi pokazao koliko je bilo ograničeno njihovo ocjenjivanje Kvaternika uslijed političkih okolnosti.

Uvod

Pravaški pokret dospio je odmah nakon rakovičke tragedije (1871.) pod snažan pritisak vlasti. Ubojstvo Eugena Kvaternika (1825.-1871.) i njegovih malobrojnih sljedbenika iskoristio je nagodbeni sustav za primjenu represivnih mjera koje su dovele do stagnacije pravaškog razvoja. Novonastalo stanje izazvalo je svojevrstnu traumatičnost pravaša jer su njihovi politički potezi stalno gledani kroz povećalo "veleizdajstva". U takvim okolnostima nositelji pravaštva zaključili su da je važno očuvati stranačku organizaciju. Radi opstanaka stranke nastojali su skinuti sa sebe optužbe o nasilnim rušiteljima Habsburške Monarhije. Premda je pravaški tisak i dalje zadržao rječnik radikalnog hrvatstva, njegovi novinski članci istodobno su jasno isticali da Stranka prava ne radi ništa "izvanpolitično".¹ To je u stvarnosti značilo da se u postojećem poretku vodi politika bez upotrebe revolucionarnih sredstava. U središte pozornosti stavljene su historijsko-političke teme kao glavna izvorišta za postupno oživotvorenje hrvatskoga držav-

¹ Tipičan je pretisak članka "K smjeru stranke prava" koji je objavljen 23. III. 1879. u pravaškom listu *Sloboda* (br. 36). Cijeli tekst spominje "duševna sredstva" kao jedinu snagu za ostvarivanje pravaških ideala. Pomalo je apsurdno što su taj članak 1871. potpisale buduće rakovičke žrtve uoči same neuspjele akcije - Eugen Kvaternik i Vjekoslav Bach (1845.-1871.).

nog prava pod krunom habsburške dinastije (koncept personalne unije). Sukladno političkim prilikama, za pravaše je bilo osnovno pitanje hoće li do ostvarivanja hrvatske samostalnosti doći uz pomoć međunarodnih previranja ili uz unutarnju konsolidaciju, što je podrazumijevalo odbacivanje "ropskoga duha" koji je prema pravašima vladao u vodećim intelektualno-političkim krugovima hrvatskoga društva. Doduše, pravaštvo je ponovo poprimilo konture "veleizdajništva" tijekom osamdesetih godina kad je "otac domovine" Ante Starčević (1823.-1896.) istakao mogućnost raskida višestoljetnog ugovora između hrvatskoga naroda i kralja jer da kralj krši kodificirana hrvatska prava. U još drastičnijem obliku primorski pravaš Erazmo Barčić (1830.-1913.), potaknut vjerom u snagu slavenofilstva, uzviknuo je da će odjekivanjem "kozačkog kopita" po bečkom kolniku biti razriješeni i prevladani svi problemi Hrvata i ostalih slavenskih naroda Monarhije bili prevladani.

Od 1883. do 1903., u doba banovanja grofa Khuena Héderváryja (1849.-1918.), politički život Hrvata doživio je snažan val pritisaka. Autoritativna vladavina bana negativno se odrazila na sve oporbene stranke. Njihova važnost unutar pseudoparlamentarnog sustava bila je svedena na najmanju mjeru. Evidentni pokazatelji gubitka snage i moći pravaškog pokreta doveli su do preispitivanja njegove unutarnje politike. U takvom ozračju počeli su pravaši razvijati strateške opcije raznolikih obilježja. Historiografija je cijeli proces diferenciranja različitih struja u Stranci prava označila terminom "moderno pravaštvo". Slijedom političke evolucije pravaši su se u Banskoj Hrvatskoj krajem 1895. pocijepili na dvije frakcije: Čistu stranku prava (*frankovce*) i Stranku prava (*domovinaše*).² Na području Dalmacije tamošnji su pravaši slijedili banovinski primjer pa je i tamo došlo do raskola jedinstvene Stranke prava, uz opasku da se već tada javljaju pojedine osobe sa specifičnim pogledima koji su početkom XX. stoljeća doveli do pojave "novoga kursa". Riječ je o političkoj koncepciji koja je usporedo s unutarpravaškim raščićavanjem išla za okupljanjem raznolikih hrvatskih stranaka radi pokretanja akcije protiv bečkih nositelja dualizma. Cijelo navedeno razdoblje bilo je znatnim dijelom ispunjeno međupravaškim prepiranjima, pri čemu su iznova ocjenjivani procesi, događaji i pojedinci iz pravaške prošlosti. Povijesni predmet istraživanja preuzeli su mahom političari i razni novinari vezani uz pojedina stranačka glasila i s tih pozicija davali svoja gledišta.

Primjeri saborskih polemika o Kvaterniku

Povijesno-politička valorizacija Kvaternika odvijala se i za govornicom Hrvatskoga sabora.³ Ban Khuen vrlo je brzo nakon svojeg imenovanja uveo zakone koji su mu omogućili da nesmetano provodi politiku afirmacije dualizma. U političkom smislu i Hrvatski je sabor bio samo jedna od karika u "khuenovskom" sustavu potiskivanja svake ozbiljnije građanske i nacionalne oporbe. Krajem XIX. stoljeća politički život u Hrvata počeo je bilježiti znakove promjena. Došlo je do stranačkog "pregrupiranja" koje je navijestilo vrijeme sve jačeg diferenci-

² Za šire objašnjenje postanka pravaškog raskola vidi: Mirjana Gross, "Geneza pravaške stranke", *Historijski zbornik*, XVII., 1964., 1-83.

³ O funkcioniranju Hrvatskog sabora za vrijeme Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868.-1918.) i njegovom djelovanju u kontekstu općeg političkog života vidi članak Nikše Stančića, "Hrvatski građanski sabor 1848-1918", u: *Hrvatski sabor*, Zagreb, 1994., 73-98.

ranja političkih stavova i stvaranje temelja za osnivanje novih ili reorganizaciju već postojećih stranaka. Kao što smo spomenuli, problem preispitivanja političkog programa posebno je djelovao na pravaški pokret.

Karakterističan je za to razdoblje govor vođe novoustrojene Čiste stranke prava (ČSP) Josipa Franka (1844.-1911.) s kraja 1895. godine. Raspravljajući o pojmu oportunitizma, koji se prema mnogim političarima pojavio u frankovačkoj stranci, on je odbacio pretpostavku da je u ime novoga političkog pravca u jednom krilu pravaštva osudio model Rakovice. Naime, J. Frank je, još u vrijeme jedinstvene Stranke prava, u jednome saborskom govoru izjavio da "mi nismo revolucionarna stranka nego parlamentarna stranka".⁴ Tu izjavu odmah su iskoristili zastupnici vladajuće Narodne stranke (mađaroni). Prema njima to je bio znak odbacivanja radikalne prošlosti pravaša. No, J. Frank nije mogao tada, u trenucima oživljavanja ČSP-a, koje se temeljilo na reputaciji i popularnosti A. Starčevića, dopustiti stvaranje zaključka da je započeo proces prekida s pravaškom tradicijom radikalne kritike dinastičke politike i nagodbenog sustava. Ustvrdio je tako J. Frank "da se stranka prava ne boji prolijevati krvi", pa shodno tomu i poštuje heroizam Rakovice.⁵ Ali ipak, konstatirao je u istom govoru da on kao vođa ČSP-a daje prednost ustavnim sredstvima za političke prohibitke Hrvatske.

Tijekom saborskih sjednica držanih krajem 1896. godine došlo je do polarizacije između vladajuće Narodne stranke ("mađarona") i opozicijskih predstavnika iz redova obaju pravaških grupacija.⁶ Raspravu o značenju Kvaternika i suvremenoj percepciji rakovičke bune započeo je "mađaron", ujedno i veliki zagrebački župan, Stjepan Kovačević (1841.-1913.): "Vi [op. S. M., pravaši] više putah slavite junaka rakovičkoga Kvaternika. Pa šta je Kvaternik radio? Kvaternik je radio, da svrgne sa prestolja našu prevedru dinastiju, a da to može učiniti, nije išao među svoje izbornike, nije se pouzdao u nje, nego je zaveo siromašne graničare, koji se nesmatraju Hrvatima. Dokazao je time, da se u vas i u vaše izbornike osloniti ne može onda, kada se traži, da ginu za domovinu."⁷ U Saboru su "mađaroni" često provicirali pravaše govoreći o "veleizdajničkoj" prošlosti Stranke prave. Time se implicitno nastojalo pokazati da pravaši nisu ni spremni ni sposobni za "normalan" parlamentarni život. S druge strane, od vremena pravaškog raskola "mađaroni" su ponovno intenzivirali događaje iz povijesti pravaštva da bi ukazali na određena ideološka odstupanja u krilu "modernoga pravaštva", i na taj način dodatno unesli pomutnju u pravaške redove.⁸ U tom političkom nadmudrivanju svako ponavljanje pravaškog otklona od Rakovice "mađaroni" su tumačili uspjehom svoje pacifikacije najradikalnijeg dijela hrvatske oporbe. Kako su pravaši reagirali? Valja istaći da je još A. Starčević stavio interpelaciju 25. lipnja 1884. godine na vladu u pogledu objavljivanja sudbenih spisa

⁴ *Stenografski zapisnici sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* (dalje SZS), 1892.-1897., sv. IV, 2790 (13. prosinca 1895.)

⁵ Isto.

⁶ SZS, svezak V, Zagreb, 1897.

⁷ Isto, sjednica od 15. prosinca 1896., 3175.

⁸ Usp. knjige "mađarona" Martina Polića, *Parlamentarna povijest Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, od 1860.-1880.*, Zagreb, 1900., 153-155., i *Banús Karl Graf Khuen-Hedervary und seine Zeit*, Osijek, 1901., 32. U potonjoj knjizi autor je smatrao da se pravaši za vrijeme bana Khuena nisu više mogli kretati u "vrtlogu maglovitog projekta Eugena Kvaternika".

koji su se odnosili na rakovičku pobunu. Njegovo tumačenje služilo je kao obrazac i budućim pravaškim pokoljenjima. Starčević je prvo postavio pitanje: zašto su vode "smutnje" ubijeni kada je u interesu istrage bilo da ih se ulovi žive? Voda pravaša sam je dao odgovor: "... da su ovi ljudi umoreni samo zato, za da se kroz nje pred sudom nedoznadu pravi početnici ove smutnje i da su ih početnici ili neposredno sami umorili, ili umoriti dali".⁹ Uzimajući u obzir postojeće okolnosti - uvađanje dualističkog sustava i nezadovoljstvo "puka Granice" (Vojne krajine) - pravaški je prvak zaključio da su pobunu organizirali nositelji dualističkog režima u Beču i Pešti, ali i "njihovi podčinjenici" u Zagrebu. Starčević je govor završio zahtjevom da se sudbeni spisi glede rakovičkog slučaja dostave u "javnu pismarnicu". U protivnom, kazao je on: "Ako ovom zahtjevu bilo s česa mu drago nezadovoljite, ja sudim, da će već samom tom zabranom biti javno mnijenje na čistu o stvari i da će oni zaključci, koje sam napomenuo, tom zabranom biti podpuno opravdani, da će se dobiti razjašnjenje zašto isti oni ljudi, koji su Granicu uznemiravali, odmah poslje rakovičkog događaja nadjoše kupce u Pešti, sprijateljiše se sa sustavom, na koji su vikali, nego su ga i pokvarili, na koji su Magjari pristali".¹⁰ Na tragu Starčevićeva upita kretali su se također istupi drugih pravaša. Tako je i tijekom spomenutog Kovačevićeva govora uskliknuo ugledni frankovački zastupnik Eugen Kumičić (1850.-1904.): "Neka Austrija dade spise van!". Time je ukazano da je Rakovica još uvijek misterija, koja se može odgonetnuti jedino uz pomoć javnosti nedostupne arhivske građe. Domovinaški zastupnik Ivan Banjavčić (1843.-1913.) napomenuo je pak u svom govoru: "pokojni Eugen Kvaternik bio je čovjek skroz i skroz privržen dinastiji", nastojeći pokazati da i njegovi današnji poštovatelji nemaju negativne namjere prema vladajućoj kući Habsburga.¹¹ Cijeli govor unionista Kovačevića sveo je Banjavčić na namjeru da se pravaši, tj. "oni koji slave toga muža", dakle u ovom slučaju domovinaši, osude kao protudinastički čimbenici. Domovinaški odgovor "madaronima" glasio je da oni svojim odnosom prema povijesti potiču protuhrvatske tendencije ("stihiju"). I tu je slijedila replika koja je dodatno produbila problem. Podban Sverislav Šumanović (1866.-1944.) ironično je ustvrdio da se domovinaška strana još uvijek poziva na Kvaternikov program ali istodobno kaže: "To je prvi put, što sam sa autoritetne strane čuo, da se jedan put za svagda gospoda odriču Rakovice; to je liep napredak i ja im čestitam".¹² Isti je govornik u kontekstu izlaganja o Kvaterniku pokrenuo pitanje suodnosa između Hrvata i Srba, smatrajući da pravaška ideja ekskluzivnog hrvatstva nema dovoljno snage za uklanjanje političkog stanovišta Srba o vlastitoj narodnoj svijesti. Na to pitanje pristaše "modernog pravaštva" dvojako su reagirali. Domovinaši su bili uvjerenja da Hrvati i Srbi mogu "zajednički raditi za svoju hrvatsku domovinu" nagovještavajući da mogu priznati genetičku posebnost Srba. Frankovci su apriorno odbijali mogućnost priznavanja posebnog srpskog imena na hrvatskom etničkom području, tj. smatrali su da pravoslavni narod Hrvatske potpada pod kategoriju hrvatskog "političkog naroda".

⁹ *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, sv. 2., saborska sjednica držana dne 25. lipnja 1884., 1328-1329. O tom slučaju vidi: Hrvatski državni arhiv, Predsjedništvo zemaljske vlade, kut. 230, 2862 - interpelacija narodnog zastupnika A. Starčevića i o održanoj saborskoj sjednici u predmetu pribave sudbenih spisa odnosjećih se na rakovičku bunu.

¹⁰ Isto.

¹¹ SZS, sv. V., 3217.

¹² Isto, 3219.

O problemu odnosa pravoslavaca prema rakovičkoj buni prvi je u Saboru progovorio Pavle Jovanović (1849.-1897.).¹³ U njegovom, za hrvatsku stranu, provokativnom govoru od 17. kolovoza 1892., koji je bio sastavni dio rasprave o podnesenim adresama stranaka, uočljiv je apsolutni otklon od političkih predstavljača pravaša. P. Jovanović istupio je s idejom prirodnog jedinstva Hrvata i Srba na temelju zajedničke "slavenske krvi" koja se treba realizirati u konceptu "zajedničke domovine". Prema njemu takva je ideja potpuno oprečna pravaškom "obmanjivanju" tj. varijanti hrvatske državopravne ideje koja traži prevlast hrvatsva u zacrtanim hrvatskim zemljama. K tome, Jovanović je nastojao održati pravašima lekciju o oblicima političke akcije koje vode do afirmacije samostalnosti nekoga naroda. Ustvrdivši da su pravaši samo "papirnati" borci, istakao je: "Za rakovačku pobunu i pobunu na Baniji, koja bijaše pod firmom Hrvatah za veliku hrvatsku ideju, orošena je srbska krv, a ne hrvatska".¹⁴ Očito da je i kod ovog srpskog političara prevladao osjećaj o istodobno vječitoj tragici herojskog srpskog naroda, ali i njegovoj nacionalnoj superiornosti nad ostalim (susjednim) narodima. Valja pridodati da se P. Jovanović u svome govoru razračunavao i s "Čivutom" J. Frankom koji je sa svojom politikom simbolizirao pravaše koji nastoje "prirodne saveznike braću Srbe na najgadniji način progoniti".

Obnova analize hrvatsko-srpskih odnosa ponovno je krenula tijekom saborskog dvogodišta 1906.-1908., kad su političke okolnosti bile drukčije nego u doba bana Khuena. Naime, od izbora 1906., u Saboru su padom moći "mađaronske" stranke ojačala dva bloka: Hrvatsko-srpska koalicija (HSK) i frankovci. Prvi su zastupali koncept narodnoga jedinstva, a drugi ideju prvenstva "čistog" hrvatstva. Tijekom 1907. razvila se žestoka polemika oko sadržaja Adrese koja je u ime Sabora trebala biti upućena kralju. HSK je tragom svoje teorije o narodnom jedinstvu i na temelju koalicije stranaka s hrvatskim i srpskim atributima predložila uvrščivanje imena srpskog naroda u Adresu. Frankovci su adekvatno svojem programu odbacili prijedlog HSK-a, koja je činila relativnu većinu u Saboru, pa je nastupilo vrijeme tzv. opstrukcije srpskoga imena u Adresi. Predstavnici HSK-a Dušan Popović (1877.-1934.), Ivan Lorković (1876.-1926.) i Frano Supilo (1870.-1917.) iznova su potakli pitanje razlikovanja izvornog pravaštva i frankovaca, želeći pokazati da su sljedbenici J. Franka otklonili "veleizdajničku nit" stare narodne nauke pravaša. Od troje spomenutih političara upravo je D. Popović, jedan od vođa Srpske samostalne stranke i nove srpske političke generacije, citirao jedan Kvaternikov govor iz 1861., kojim je dokazivao postojanje "zdrave moderne misli o najtjesnijem savezu" Hrvata i Srba u mislima jednoga od rodonačelnika pravaštva. D. Popović naveo je sljedeće Kvaternikove riječi: "... da samo najtjesniji savez srdaca i politički med hrvatskim i srpskim narodom jest najsigurnije jamstvo bolje budućnosti obih tih samo imenom razlikujućih se naroda".¹⁵ Koalicijski partneri Popovića su dodatno podržali. I. Lorković nadodao je da frankovci sa svojim načelima i postupcima nikako ne mogu biti pravi predstavnici A. Starčevića i Kvaternika, a F. Supilo, ukazujući na svoje iskustvo s pravašima, istaknuo je pak kako J.

... da samo najtjesniji savez srdaca i politički med hrvatskim i srpskim narodom jest najsigurnije jamstvo bolje budućnosti obih tih samo imenom razlikujućih se naroda".¹⁵ Koalicijski partneri Popovića su dodatno podržali. I. Lorković nadodao je da frankovci sa svojim načelima i postupcima nikako ne mogu biti pravi predstavnici A. Starčevića i Kvaternika, a F. Supilo, ukazujući na svoje iskustvo s pravašima, istaknuo je pak kako J.

¹³ Pojednosto o tom utemeljitelju Srpske samostalne stranke, koja je djelovala na području Banske Hrvatske, i pokretaču lista *Srbobran*, koji je izlazio u Zagrebu, vidi: Mato Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova*, Zagreb, 1991.

¹⁴ Isto, sv. I., 78-79.

¹⁵ SZD, petogodište 1906.-1911., sv. 2., dio 1., 284., Zagreb, 1907.

Frank želi biti lojalan Monarhiji pa stoga "osudjuje" rakovički događaj i Kvaternikova putovanja po Rusiji i Francuskoj. Time je Supilo osuvremenio model diplomatske akcije u zemljama suparnicima Austro-Ugarske, što je bilo uočljivo kasnije tijekom Prvog svjetskog rata. Odgovori s druge strane odmah su slijedili. Niz je frankovaca sudjelovao u polemici s predstavnicima HSK-a. Svi oni zajedno tumačili su da protivna strana uopće ne shvaća problem vremenske distance. To je značilo da u vrijeme postanka Stranke prava tijekom 60-ih godina nisu prevladavali isti politički problemi kao u aktualno doba. Posebno je takav stav bio uočljiv u analizi hrvatsko-srpskih odnosa jer prema frankovcima tek je njihovoj generaciji bilo jasno kakve su pretenzije kraljevine Srbije i srpskog imena nasuprot hrvatske nacionalne i državne individualnosti. S njihove je strane najtemeljitiји bio Vladimir Frank (1874.-1916.), Josipov sin. On je osvrćući se na Popovićevo citiranje, pošao od raščlambe cijelog Kvaternikova govora, njegova povoda i okolnosti u kojima je održan. Termin političkog saveza naroda, koji se pojavio u Kvaterniku, nije vezao za područje kraljevine Hrvatske, kao što je to učinio Popović, nego za odnos prema Srbima u Banatu (dijelu bivše srpske vojvodine) i one države "koja je potpala pod turski jaram".¹⁶ Uz to, V. Frank citirao je Kvaternikove riječi kojima se dokazivao hrvatski identitet Srijema. Dakle, iako je Kvaternik spominjao "nesretnu braću Srblje", bilo je evidentno da razlikuje nacionalne i državne interese dviju narodnih zajednica. Suprotno od Popovića, V. Frank uzeo je u obzir i Kvaternikovu raspravu *Iztočno pitanje* (Zagreb, 1868.). Čitanje toga Kvaternikova djela dao je posve drukčiji utisak. Naime, u njemu je vrlo jasno izražena osuda "urote jugoslavenstva" i ideje "srpsko-hrvatskoga" naroda.¹⁷ Možemo zaključiti da su i frankovci i vođe HSK-a htjeli iskoristiti Kvaternikove navode radi pojašnjenja aktualnih problema. Svatko je koristio one citate koji su išli u prilog vlastite političke koncepcije. Frankovci su bili opsežniji u navadanjima. U cjelini su potpunije poznavali različite povijesno-pravaške dokumente. No, nastojali su uklopiti tek pojedine historijske izjave rodonačelnika pravaštva u tekuću politiku svojega kruga. Sve ono što nije išlo u prilog njihove političke linije nije se spominjalo. S druge strane, ideolozi HSK-a i sami su priznavali da ih ne zanima historijski moment u smislu povijesne stručne analize, nego samo kao nadopuna suvremene političke misli. Stoga su im pojedine riječi A. Starčevića i Kvaternika dobro došle za "preispitivanje" pravih političkih ciljeva frankovaca, tj. njihovu diskreditaciju u javnosti.

Unutarpravaške rasprave: frankovačko-domovinaška razilaženja u ocjenivanju povijesnih prvaka pravaštva
U svojoj stranačkoj promidžbi frankovci su gotovo isključivo navodili ime Ante Starčevića, a Eugen Kvaternik i tragični rakovički događaj spominjali su se u prigodnom kontekstu. Štoviše, frankovci su odbijali pokušaje izjednačavanja političkih vrijednosti E. Kvaternika i A. Starčevića, koje su ponajviše poticali domovinaši. Prvi i osnovni razlog bio je u tome što je A. Starčević osobno sudjelovao u stvaranju Čiste stranke prava (ČSP).

Raspra o ocjenivanju značaja pojedinih pravaških prvaka vodila se neposredno nakon raskola. Na jednom od prvih sastanaka frankovačkog kluba ističe se govor J. Franka u kojemu je vođa ČSP-a usporedio političke poglede A. Starčevića i Kvaternika.¹⁸ Povod za njegov istup bilo je

¹⁶ Isto, 418.

¹⁷ Podrobniji prikaz vidi u: *Hrvatsko pravo*, br. 3362 (I. II. 1907.) "Srbstvo i stranka prava".

¹⁸ *Hrvatsko pravo*, "Sastanak Starčevićanskog kluba", br. 173, (30. V. 1896.).

domovinaško izjednačavanje vrijednosti dvaju glavnih imena iz povijesti pravaškoga pokreta. J. Frank poslužio se selektivnom metodom kad je istaknuo da Kvaternik nije u svom političkom programu iz šesdesetih godina spomenuo da i Bosna i Hercegovina (BiH) ulaze u sastav Hrvatske, te da je govorio o trojednoj kraljevini (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija), a ne o cjelovitoj Hrvatskoj. Doista, Kvaternik za razliku od Starčevića spominje u Hrvatskom saboru 1861. izraz trojedne kraljevine, te u pojedinim djelima ne ističe pripadnost BiH hrvatskim zemljama. No, njegov pravaški opus nalazio se u funkciji pune afirmacije hrvatske nacije i države, a navođenje željenog obujma hrvatske države ovisilo je o mjestu i vremenu.¹⁹ Tako na primjer on u poznatom saborskom govoru dana 18. lipnja 1861. ne spominje BiH jer ona tada nije na dnevnom redu budući da se raspravljalo o odnosu trojedne kraljevine prema Austriji i Ugarskoj, a BiH je tada bila pod vlašću Otomanskog Carstva. Frankovo inzistiranje na razlikama između Kvaternika i A. Starčevića bilo je stoga isključivo usmjereno u prilog opravdanja političke akcije vlastite stranke kojoj je u prvim godinama postojanja Starčević bio glavna poluga za održavanje u političko-stranačkom životu Banske Hrvatske. Budući da je 1896. provedena akcija za izmirenje pravaških frakcija, iznova su razmatrane prijedorne točke. Pregovarački predstavnik domovinaša I. Banjavčić zatražio je da zajednički proglas u uvodnom dijelu istakne veličinu oba pravaška rodonačelnika. No, J. Frank u tom je prijedlogu vidio problem. Nepopustljivo je tvrdio da izjednačavanje Kvaternika s A. Starčevićem vodi k definitivnom stvaranju dviju pravaških stranaka. Premda je priznao neospornu Kvaternikovu ljubav za domovinom nikako nije htio prihvatiti da se dovede u pitanje ekskluzivni primat Starčevićeve političke ideje tj. njegova "uma". J. Frank pozvao se i na mentalitet suvremenih pravaša koji je poznavao samo Starčevića kao vođu Stranke prava: "Mi smo svi uvijek bili uvjereni, da nam je dr. Starčević vodja pa bismo krivo učinili njegovoj uspomeni, kad bismo po njegovoj smrti stavili mu drugoga o bok i s njim ga izjednačili".²⁰ Franku je pripomogao i drugi uvaženi član ČSP-a, vrlo popularni književnik E. Kumičić, koji je smatrao da se u trenucima kad se "piše svašta o Starčeviću" mora njemu dati zadovoljština, a ne uspoređivati ga s Kvaternikom. U cijeloj raspravi frankovci su isticali karakterne vrline Kvaternika - poštenje, bračnu odanost i domoljublje, a domovinaši su više usmjeravali pozornost na pojedine rane Kvaternikove političke ideje, njegovu međunarodnu aktivnost i obranu historijskih prava Hrvata od mađarskih presizanja. Rakovica se nije spominjala. Sljedeća prilika za pisanje o Kvaterniku bila je tridesetogodišnjica njegove smrti 1901. godine. Tim povodom i domovinaši i frankovci bilježili su prigodne riječi kojima je odana pošta uspomeni rakovičke žrtve, a sve sporne interpretacije ostavljane su po strani. Korišteni podaci o Kvaterniku poticali su iz anonimne brošure "Životopis Eugena Kvaternika", koja je izašla 1880. u Zagrebu.²¹ Obje strane istakle su da jedino pravaši obilježavaju godišnjicu političara

¹⁹ Vidi Kvaternikovo djelo: *La Croatie et la Confédération Italienne* (Pariz, 1859.). Tu nepobitno Kvaternik piše o Bosni kao integralnom dijelu hrvatskog državnog područja, te o tome kako je perfidnim potezima, naročito habsburškim, Bosna ostala izvan hrvatskih ruku.

²⁰ Isto, "Zapisnik sjednice odbora za slogu", br. 177., 5. VI. 1896.

²¹ Jaroslav Šidak je smatrao na temelju jedne Šišićeve izjave da je autor brošure bio Jakov Radošević (vidi: *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Zagreb, 1973., 334), a u saborskom govoru od 16. lipnja 1914. Mile Starčević tvrdi da je životopis sastavilo "desetak pravaških sveučilištaraca" (*SZS*, petogodište 1913.-1918., sv. 2., 1037).

rili na novonastalo stanje. Prva reakcija u kojoj su naglasili da je A. Starčević radio mimo statuta stranke nitko nije ozbiljnije prihvaćao. Neki su pokušali osuditi ili odreći se "Staroga", no ipak većina nije htjela dirati u njegov ugled jer je to moglo izazvati širu nepopularnost.²⁷ Na frankovačko isključivo prisvajanje "oca domovine", domovinaši su pronašli odgovor u novoj interpretaciji pravaške povijesti. E. Kvaternik opisan je kao glavni utemeljitelj Stranke prava, a Starčević *de facto* samo je nastavio njegovu političku inicijativu. Domovinaši su, koristeći kronološku metodu, naglasili da je E. Kvaternik još prije 1861. godine napisao politička djela koja se smatraju programatskim izvorima Stranke prava pa je A. Starčević s "pomoću tih knjiga mogao djelovati u narodu".²⁸ Uz to, uspoređujući formu političke akcije, domovinaši su istakli da je E. Kvaternik započeo s prodorom pravaškog koncepta u inozemstvo, a Starčević je tada bio odvjjetnički perovoda. Iz domovinaške valorizacije stekao se zaključak da je E. Kvaternik pravi "otac" stranke prava i křitelj puta prema organiziranom promicanju ideje o hrvatskoj nezavisnosti.

U kontekstu unutarpravaških rasprava na Kvaternikovo djelovanje pozivao se *Fran Folnegović* (1848.-1903.), jedan od prvaka Stranke prava. Poslije pravaškog raskola podnio je ostavku na mjesto predsjednika domovinškog krila, ali je i dalje sudjelovao u političkom životu. F. Folnegović sebe je predstavljao kao najboljeg znalca "duše" E. Kvaternika. U korespondenciji s mladim pravašima zapisao je da su Kvaternikovi memoari "jedino vrelo u kojemu se čisto i bistro obrazuje njegovo riedko plemenita otačbenička duša. Iza rakovičke katastrofe spašena je samo I. knjiga njegovih uspomenah".²⁹ Dakle, Folnegović je objelodanio podatke o postojanju Kvaternikovih zapisa i istakao želju da se oni tiskaju. U jednom drugom Folnegovićevom pismu naznačeno je da se memoari nalaze kod Kvaternikove udovice Ružice rod. Homotarić (1824.-1902.), koja je živjela u Karlovcu. Ona je memoare pohranila kod glavnoga karlovačkog pravaša I. Banjavčića, davši mu punomoć da ih objavi, ali samo poslije njezine smrti.³⁰ Folnegović je posebno isticao element inozemne akcije, kojom je Kvaternik želio pridobiti strane sile za pozitivno rješavanje hrvatskoga pitanja. Prije svega tu se radilo o isticanju modela mobilizacije hrvatskih političara za pridobijanje pomoći od inozemnih političara i naroda. U tom smislu trebalo je Europi predstaviti hrvatsku naciju u njezinu povijesnom razvoju i opravdati njezine težnje za stvaranjem samostalne države. Među pravašima je i u prošlosti postojala svojevrсна podjela poslova; dok je Kvaternik u stranom svijetu radio na "uzksrnuću starodovane, slavne kraljevine Hrvatske", dotle je A. Starčević budio političku svijest kod kuće.³¹ Folnegovića je zanimao upravo Kvaternikov primjer suradnje sa stranim državicima pa je i sam pokušavao tražiti sugovornike, ali gotovo jedino unutar Austro-Ugarske. Unatoč Folnegovićevu zalaganju za oživljavanjem Kvaternikova lika, mnogi su pravaši, naročiti oni frankovačke orijentacije, smatrali da je riječ o praznim frazama. Zapravo, takve su ocjene ciljale na

²⁷ Dubrovački pravaš Supilo u svom telegramu podrške matici Stranke prava od 25. X. 1895. osuđuje ponašanje Staroga i Franka, no Trumbić nije htio uvlačiti u spor ostarjelog Starčevića.

²⁸ "Utemeljitelji stranke prava", *Hrvatski narod*, br. 3, (1. II. 1894.).

²⁹ Hrvatski državni arhiv, Rukopisna ostavština Ante Tresića Pavičića, kut. 2., Pismo F. Folnegovića od 14. IX. 1897.

³⁰ Isto, Pismo F. Folnegovića od 29. IX. 1897.

³¹ Fran Folnegović, *Sada ili nikada. Rieč rodu svomu*, Zagreb, 1900., 14

veze Folnegovića s (protuhrvatskom) masonerijom, a samim time i na nepodudarnost s isticanjem značaja jednoga nacionalnog heroja poput Kvaternika.³²

U komunikaciji između domovinaša i frankovaca izostala je ideja o izmirenju historijskog i suvremenog pravaštva. Naprotiv, obje strane čvrsto su se držale svojih međusobno suprotstavljenih viđenja o ulozi pojedinaca u razvoju pravaškog pokreta. Unutarpravaška valorizacija E. Kvaternika više je služila za opravdavanje vlastitih programa stranke ili kritiku tuđih gledišta. Izostala je temeljita analiza Kvaternikova djela i života, njegovo smještanje u kontekst vremena u kojemu je živio, što je na kraju izbljedito plemeniti motiv borbe za nacionalnu slobodu i samožrtvovanje.

Primjeri nepravaških gledišta i pravaške reakcije

Slučaj kontroverzne valorizacije Kvaternika u časopisu *Hrvatska misao* izazvao je silna reagiranja među pravašima: i frankovcima i domovinašima. Taj časopis pokrenuli su još 1897. pristaše "napredne omladine", koji su tada studirali u Pragu. Nakon povratka u domovinu obnovili su 1902. časopis istog imena. Tada su se pojavila dva članka o Kvaterniku s posve različitim gledištima. Franjo Iveković (1834.-1914.) objavio je svoje zapažanje "Dva susreta sa Evgenijem Kvaternikom. Prilog za noviju istoriju našu", u kojemu je iznio pogrdno stajalište o Kvaterniku. Bez nekih čvršćih argumenata, Iveković je nastojao srušiti neka uvriježena mišljenja o vođi Rakovičke pobune. Prvo je istakao da su Kvaternikovi nazori bili usmjereni protiv katoličkog klera i da postoji velika mogućnost da je on bio ruski špijun. Takve konstatacije potpuno su odudarale od uvriježenih mišljenja. Naročito je bila čudna teza o protusvećeničkim stremljenjima jer se znalo da je Kvaternik bio izgrađen u katoličkom duhu. Druga je stvar što je on neposredno uoči Rakovice osudio tzv. "klerikalne" tendencije u Crkvi, tj. svećeničko bavljenje politikom, u čemu se razmimoilazio s nekim drugim pravašima.³³ Uz to, Iveković se osvrnuo na izbore za Hrvatski sabor koji su održani 1871. godine. Na temelju osobna iskustva iz izborne agitacije u klanječkom kotaru on je bio uvjeren da su i Kvaternik i Starčević vrlo prisno surađivali s "ozloglašenim" banom Levinom Rauchom (1819.-1890.). Tu ničim potkrepljenu pretpostavku zagovarali su u vrijeme Kvaternikova života i pristaše Narodne stranke u svojim novinama *Pozoru (Obzoru)*. Ivekovićev članak završen je u ciničkom tonu. On je kao glavni razlog rakovičke bune naveo Kvaternikovu materijalnu nevolju, pa je tako zaključio da su jedine mogućnosti bile "Ili opaliti pištolj u sebe ili... On odabere pobunu, bit će u tome nešto junačnije i teatralnije...".³⁴ Protiv Ivekovićeve članka negodovali su pravaši svih frakcija. Kad je iste godine započela akcija za okupljanje hrvatske oporbe domovinaško krilo nije odobrilo izbor Stjepana Radića (1871.-1928.), izdavača *Hrvatske misli*, u povjerenstvo opozicije. Budući da su pravaši sačinjavli najveći dio opozicije, smatralo se da je objavom uvredljivog članka o Kvaterniku S. Radić sam sebe isključio iz pregovaranja s pravašima.³⁵

³² Kasnije je Janko Šimrak u listu *Hrvatska straža* (br. 49., Zagreb, 1936.) napisao da je mason Folnegović bio uoči Rakovice izričito protiv Kvaternikove orijentacije.

³³ Kvaternik se zalagao da se svećenici bave jedino crkvenim poslovima, a ostatak je stranke nastojao da svećenici budu propovjednici i vjere i narodne slobode. Vidi: *Životopis Eugena Kvaternika*, Zagreb, 1880.

³⁴ Franjo Iveković, "Dva susreta sa Evgenijem Kvaternikom...", *Hrvatska misao*, god. 1, 188.

³⁵ Pismo Šandora Bresztyenszkoga Stjepanu Radiću od 28. III. 1902. u: Bogdan Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, knj. 1., 382/383.

Nedugo zatim, isti je časopis objavio kratku autobiografsku crticu Franje Ksavera Gjalskog (1854.-1935.) i pisma koje je njemu 1869. godine uputio Kvaternik. Gjalski je tijekom studija prava u Zagrebu bio povezan s pravaštvom. Kasnije je krenuo drugim političkim stazama. Štoviše, već krajem XIX. stoljeća postao je zapaženi kritičar tadašnjih pravaša. Povezao se s "naprednom omladinom" koja je počela u ime hrvatske oporbene mladeži ocjenjivati stanje u hrvatskoj politici, a to je uključivalo i preispitivanje vrijednosti modernog pravaštva. No, Gjalski je uza svu kritiku i dalje izrazito cijenio Kvaternika. On je za njega ostao "dobar čovjek koji je sav plamtio za hrvatsku stvar".³⁶ Očito da Gjalski, za razliku od nekih drugih pravaških protivnika, nije htio odbaciti poštovanje koje je gajio prema Kvaternikovoju žrtvi za hrvatski narod. U brojnim novinskim i saborskim polemikama svoj je nastup gradio upravo na tezama o napuštanju individualnih vrijednosti pravaštva kod frankovaca, koji su bili stranački protivnici Gjalskoga.

Izlaženje memoarskih djela koja su se dotakla i rakovičkog događaja također su izazivala stranačke reakcije. Takav je bio slučaj 1904. godine, kad su objavljeni zapisci Alberta Schöfflea (1831.-1903.). Riječ je o sjećanjima bivšeg ministra financija u vladi grofa Karla Sigmunda Hohenwarta (1824.-1899.), koja je vladala u vrijeme rakovičke bune. Prvi je o njima pisao *Obzor*, da bi ubrzo reagiralo i frankovačko *Hrvatsko pravo*. U *Obzorovoj* interpretaciji frankovci su iščitavali nastavak kontinuirane klevete protiv pravaštva.³⁷ Naime, novinski sukobi između pravaša i obzoraša (pristaša Narodne stranke, tj. od 1880. Neodvisne narodne stranke, kojoj je glavno glasilo od 1881. bilo *Obzor*) odvijali su se već desetljećima. Za pravaše je "obzoraština" postala simbol besprincipijelne politike koja je bila spremna da za sudjelovanje u vlasti žrtvuje svoja javno objavljena načela. Pogotovo se to odnosilo na razdoblje revizije nagodbe (1873.) u kojoj su sudjelovali vođe Narodne stranke, i njihovo kasnije traženje rješenja u politici pravilne interpretacije nagodbenog zakona. Nakon pravaškog raskola domovinaško se krilo priklonilo koaliciji s "obzorašima", a frankovci su nastavili kritičkim tonom. U slučaju iz 1904. *Obzor* je preuzeo Schöffleova shvaćanja te ih uklopio u svoju sliku Banske Hrvatske tijekom rakovačkoga "puča". Kao prvo, organ ČSP-a ispravno je zamijetio da nikako ne stoji teorija Schöfflea da je Rakovica izazvala pad Hohenwartove vlade i time iščeznuće nada Čeha i Hrvata u ostvarivanje ideje ravnopravnosti naroda Habsburške Monarhije nasuprot dualizmu.³⁸ Isto tako, odbačene su indicije da je iza Kvaternika stajala mađarska vlada na čelu s grofom Andrássyjem (1823.-1890.). Stoga je *Obzorovo* pisanje ocijenjeno kao sumnjičenje Kvaternika i patriotizma stranke prava. Dajući svoju skromnu verziju *Hrvatsko je pravo* zapisalo: "Kvaternik je u mističnom zanosu išao u onu nepriliku, gonjen neodoljivom težnjom, da koristi narodu. Tu naglost je osudio Ante Starčević".³⁹ Valja zabilježiti da je dvije godine kasnije *Obzor* ponovno iznio svoje tumačenje Rakovice. Kvaternik i njegova akcija su negativno ocijenjeni.⁴⁰ Čitatelj je mogao doći do zaključka da je Kvaternik bio "stvoren da upriliči i izazove događaje"

³⁶ Ljubo Babić, "S Eugenom Kvaternikom", *Hrvatska misao*, god. I., 232.

³⁷ *Hrvatsko pravo*, "Schöffleovi zapisci i Eugen Kvaternik", br. 2635./36. (27. i 29. VIII. 1904.). Historiografsku interpretaciju vidi u: Jaroslav Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Zagreb, 1973., gdje se navodi kratki citat iz Schöffleove autobiografske knjige *Aus meinem Leben* (Berlin, 1905.).

³⁸ O tome vidi: Jaroslav Šidak, "Značenje rakovičke bune u austrijskoj politici 1871.", u: *Studije*, 359-378.

³⁹ Isto, br. 2635.

⁴⁰ *Obzor*, "Buna u Rakovici godine 1871.", br. 28.-30. (30. I. - 1. II. 1906.).

koji su se pogubno odrazili na narod i domovinu. Na temelju pisanja mađaronskih "Narodnih novina" posredno je *Obzor* dokazivao da je nagodbena vlada davala podršku stranci prava, a navedeno je da je i Ante Starčević bio upoznat s cijelom idejom Rakovice, što je opravdano argumentenom da je Starčević predsjedao pravaškom skupštinom u Maksimiru uoči pobune i da je pri tome organizirao misu zadušnicu u pravoslavnoj crkvi u Zagrebu radi pridobivanja pravoslavaca. I ovom prilikom vidjelo se da krug utjecajnih ljudi oko *Obzora* nije tada već po-kojne pokretače pravaštva držao vrijednima poštovanja.

Interpretacija Kvaternika u razdoblju od 1905. do 1918.

Pristaše Hrvatske stranke prava (HSP), koja je osnovana 1903. na temelju sporazuma između domovinaša i Neodvisne narodne stranke, koristile su u svojem političkom angažmanu također pojedine Kvaternikove ideje. Kad je 1905. godine HSP podržala koncept novoga kursa, tj. Riječke rezolucije, i pristupila Hrvatsko-srpskoj koaliciji (HSK) trebalo je javnosti objasniti novu političku strategiju. Jedan od vodećih članova HSP-a, *Stjepan Zagorac* (1868.-1936.) opravdavao je novopokrenutu politiku savezništva s Mađarima u svojoj knjižici "Istina o riečkoj rezoluciji ili tko vara narod" (Zagreb, 1905.). U odbacivanju frankovačkog dijela kritike novoga kursa S. Zagorac pozvao se na pojedine fragmente iz Starčevićeva i Kvaternikova opusa koji aludiraju na "dogovor dvaju potlačenih naroda", odnosno Hrvata i Mađara u borbi protiv ozloglašene bečke kamarile. Glede Kvaternika naveo je jedan njegov tekst, bez navođenja izvora, koji je odobravao suradništvo s Mađarima pod uvjetom stroge ravnopravnosti dvaju državnih cjelina: Ugarske i Hrvatske. Dakako, ovakva upotreba Kvaternika stajala je na klimavim nogama jer su protivnici Riječke rezolucije uvijek mogli istaći i drukčije Kvaternikove poglede prema Mađarima ili pak jednostavno zaključiti da je Kvaternik djelovao u različitim političkim okolnostima kada se još nije tako jako osjećala sva negativnost dominantne mađarske interpretacije Hrvatsko-ugarske nagodbe. Uopće, bilo je zamjetno da u međupravaškim rasprama često nedostaje vremenske distance prema događajima iz vremena postanka i prvog zamaha Stranke prava. Uzimali su se citati pravaških rodonačelnika koji su nastajali u drukčijem političkom dobu. Premda su neke ideje ostale i dalje aktualne, ipak su početkom šesdesetih godina XIX. stoljeća (prednagodbeno vrijeme) prevladavali drugačiji problemi. Vrijeme prijelaza od ukidanja apsolutizma do povratka ustavnog života (šesdesete godine), različitosti u međunarodnim odnosima, drukčije društvene strukture, izmijenjeni ekonomski međuodnosi (porezna politika, pitanje šuma, mora, prometa) zahtijevali su odgovarajući politički govor koji se nije mogao potpuno primijeniti i u početku XX. stoljeća. To se osobito pokazalo u vrijeme objavljivanja Riječke rezolucije i stvaranja HSK-a, kad je staro pravaško geslo "ni za Beč ni za Peštu" malo vrijedilo. Na javnom borilištu sada su se sukobili, kako su se međusobno nazivali, "novomađaroni" (HSP) i "pristaše bečke kamarile" (frankovci).

Novu etapu u promoviranju Kvaternikova rada donio je *Kerubin Šegvić* (1867.-1945.). On je 1907. u vlastitoj redakciji objavio dio *Kvaternikova dnevnika*, i to u dvije knjige pod naslovom "Prvo progonstvo Eugena Kvaternika 1858.-1860." i "Drugo progonstvo Eugena Kvaternika". Dnevnik je prvo vrijeme bio u rukama Kvaternikove udovice, a završio je kod dr. Ivana Ružića (1849.-1915.), koji ih je predao K. Šegviću radi priređivanja za tisak. Cijeli posao obavljen je pod plaštom HSP koji se tada nalazio u sastavu Hrvatsko-srpske koalicije. U predgovoru je K. Šegvić naglasio da uloga E. Kvaternika u političkoj povijesti hrvatskoga

naroda nije uopće obrađena. S pozicije pravaštva on je u toj činjenici vidio pobjedu onih koji su Kvaternika nazivali "norcem". Stoga je svoju zadaću vidio u ožvljavanju uspomene na E. Kvaternika. Isti je autor objavio 1911. godine studiju o A. Starčeviću, a jedno njezino poglavlje nosi naslov "Rakovica 1871."⁴¹ K. Šegvić je u tom djelu naveo niz primjera koji su pokazali razliku u političkim konceptima i osobnoj čudi Kvaternika i Starčevića. Suvremena hrvatska historiografija kritički je i stručno pregledala navedena Šegvićeva izdanja i ustvrdila da se on u mnogome udaljio od originalnog teksta Dnevnika.⁴² Mora se ipak imati na umu da je on cijeli posao radio u duhu stranke kojoj je pripadao i da stoga nije na prvo mjesto stavljao znanstveno obilježje historije. Uostalom, tada niti profesionalni povjesničari nisu mogli na znanstven način objasniti Kvaternika jer to jednostavno u tadašnjoj političkoj konstelaciji nije bilo moguće.

U novijim pravaškim pokoljenjima javljao se sve veći otklon od tradicije. Najočitiji je primjer *Frana Supila* (1870.-1917.). On se u svojim istupima više bavio kritikom pojedinih dijelova opusa A. Starčevića, ali se dotaknuo i uloge E. Kvaternika. Kao prvo, F. Supilo je za razliku od mnogih drugih pravaša u prvom planu nastupio s kritičkim prikazom pravaške povijesti. Zapisao je da Stranka prava "onda nije imala pisanoga programa, koga se držala, nego su joj kao program, bolje rekuć kao neko narodno vjerovanje služili razni spisi Kvaternikovi, a osobito Starčevićevi, nacrti njegove adrese, njegovi govori i izjave u raznim pitanjima." Time je želio ukazati na lošu organizacijsku stranu pravaša, tj. potrebu za novim oblicima stranačkog rada.⁴³ No, u drugim prilikama on uzima upravo E. Kvaternika za uzor. Prvo, u vrijeme početne organizacije Hrvatsko-srpske kolicije F. Supilo nastoji iskoristiti pojedine Kvaternikove poglede radi opravdanja novoga političkog pravca koji je nastojao usuglasiti hrvatske i mađarske interese nasuprot njemačkog čimbenika. U važnom promicatelju "novokursaške" ideologije, u riječkom dnevniku "Novi List", kojemu je F. Supilo bio glavnim urednikom, izlaze fragmenti iz Kvaternikova opusa, koji potiču na stvaranje pozitivnog ozračja prema Mađarima. Zaključak je da Stranka prava nije bila neprijatelj Ugarske, štoviše da je tražila s njom savez da bi se suprotstavila "viečnim spletkama Austrije".⁴⁴ S druge strane, F. Supilo je ukazivanjem na svojedobne Kvaternikove poglede naspram Austrije želio pokazati da frankovci, koji su odbili priključiti se politici "novoga kursa", ne slijede pravašku tradiciju. Istodobno, isticanje historijskog protuaustrijanstva imalo je konotacije sve otvorenije orijentacije frankovaca prema vodećim austrijskim političarima, tzv. "velikoaustrijskom krugu" i idejama trijalizma.⁴⁵ Stoga je citiranje Kvaternikovih riječi bilo namijenjeno upravo frankovcima: "Austrijske sluge i podržatelji, ko što jeste, prijatelji ste, kao takovi vječnog robstva naroda našega u prilog Austriji. A kao takvi zaslužujete vatru našu".⁴⁶ Kasnije se F. Supilo ponovno pozvao na Kwater-

⁴¹ Kerubin Šegvić, *Dr Ante Starčević. Njegov život i njegova djela*, Zagreb, 1911. Knjiga je posvećena dr. Mili Starčeviću.

⁴² Temeljitu kritiku Šegvićeva uređivanja Kvaternikovih rukopisa dao je Jaroslav Šidak. Vidi poglavlje "Eugen Kvaternik u historiografiji" u njegovoj knjizi: *Studije*, 342-343.

⁴³ Frano Supilo, *Politika u Hrvatskoj*, Zagreb, 1953., 121.

⁴⁴ "Kvaternik prema Austriji. Rieč u zgodno vrijeme", *Novi List*, br. 261., 22. IX. 1906.

⁴⁵ O navedenim pojavama vidi: Mirjana Gross, "Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda", *Časopis za suvremenu povijest*, 2., Zagreb, 1970., 9-74.

⁴⁶ Vidi bilješku 42.

nika u sporu sa Starčevićanskom strankom prava (milinovci). Potonji su optužili F. Supila kao glavnog arhitekta "novokursaške" diplomacije i njegove susrete s pojedinim mađarskim, austrijskim, talijanskim i srbijanskim političarima. F. Supilo odgovorio je Kvaternikovim primjermom traženja veza u inozemstvu, smatrajući da je to bitan element u vođenju hrvatske nacionalne politike.⁴⁷

I drugi predvodnik "novoga kursa", Ante Trumbić (1864.-1938.) dotakao se u svojim političkim razmatranjima Kvaternikove uloge. Za njega je Kvaternik bio "zakleti neprijatelj Habsburga i Austrije", i kao takav bio je prikladan da bude uzorom i za političare "novoga kursa", koji su transparentno osudili austrijsku politiku. No, A. Trumbić je, ili zbog literarnog stila ili zbog nepoznavanja činjenica, zapisao netočnosti koje dovode u sumnju njegovo poznavanje povijesti pravaških rodonačelnika. Tako on piše da je "Evgen Kvaternik bio rodom iz Karlovca" (a ne iz Zagreba) - tj. iz Vojne krajine - pa je na licu mjesta mogao spoznati upravu "austrijske soldačije".⁴⁸ Uz to, A. Trumbić izdvojio je samo one dijelove političke akcije koji su čitatelje navodili na zaključak kako je cijeli Kvaternikov rad bio posvećen rušenju Austrije. "Novokursaški" prvaci vrlo su kritički promatrali povijesni i suvremeni položaj Hrvatske pod dinastijom Habsburga, ali i utjecaj njemačko/austrijskih čimbenika na razvoj Austro-Ugarske države. U takvim okolnostima ukazali su, često puta selektivno, na onaj dio opusa pravaških prvaka koji je izražavao jasnu protuaustrijsku notu. Tijekom kasnijeg razdoblja pokretači su novoga kursa utkali svoj udio u rušenje Habsburške Monarhije.

Na području Dalmacije posebnu varijantu pravaštva promicao je don Ivo Prodan (1852.-1933.). On je još tijekom 80-ih godina razvio specifičan odnos prema Kvaterniku, oslanjajući se ponajprije na ona gledišta koja su afirmirala ideju personalne unije između hrvatskoga naroda i dinastije Habsburga.⁴⁹ Uz to, Prodan je razvio sklonost prema formi trijalizma koja je podrazumijevala isticanje hrvatske državnosti kao treći državni faktor uz Austriju i Ugarsku. Nakon pravaškog raskola iz 1895. stao je Prodan na stranu J. Franka. Krajem 1898. osnovao je u Zadru dalmatinsku Čistu stranku prava. Sve do 1908. ta je stranka nastupala sukladno interesima frankovačke linije. No već i u tom razdoblju postojale su blage nijanse u viđenjima pravaške povijesti. Dalmatinski "čisti" pravaši pokazivali su rezerve prema oblicima "modernoga pravaštva". Nakon 1908. konačno je došlo do razdora. Prodan više nije htio podržavati sve otvorenije frankovačko povezivanje s velikoaustrijskim krugovima koje je dovodilo u sumnju autentičnost pravaške tradicije. Posljedica je bila stvaranje jedinstvene Stranke prava u Dalmaciji koja je bila u uskim vezama sa Starčevićevom strankom prava (milinovci), tj. s onim političkim krugom koji je pokrenuo obnovu starčevićanstva. Prodan je tada nastavio zagovarati ideje hrvatskog nacionalizma. Ponovno se vratio isticanju Kvaternikova značaja. Smatrajući da je hrvatsko društvo upalo u malodušnost prema nacionalnim interesima, Prodan je zagovarao postupak oduševljavanja masa i podizanja zanosa u mlade inteligencije. Očito razočaran dostignućima dijela pravaštva, odobacio je politiku frazerstva i "filistarskih službenih parada" (aluzija na metode "modernog pravaštva"), vjerujući da je izlaz u poštivanju "rietkih primjera bezobzirne i drske, nužde i očajničke kuraže" Kvaternikova tipa. Dakle, iz Kvaterni-

⁴⁷ F. Supilo, *Politika u Hrvatskoj*, 136.

⁴⁸ A. Trumbić, *Suton Austro-Ugarske i Riječka rezolucija*, Zagreb, 1936., 17.

⁴⁹ Vidi M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, 288-289.

ka treba stvoriti kult tragedije koji pomaže u narodnoj borbi, i to zato jer "Kvaternik je jedini naš čovjek, koji je u ovom narodu graničara imao toliko odporne snage, da je pao kao živ protest naše kukavne duševne slabosti".⁵⁰ Na taj način Prodan je sudjelovao u pokretanju pravaške opcije koja je htjela "kultom muževa" pobuditi novi val vjere u promicanje hrvatskih ideala.

Paradigma Kvaternika u aktualnoj politici primijenjena je i u slučaju Starčevićanske stranke prava, odnosno milinovaca - imena prema njihovom vodi Mili Starčeviću (1862.-1917.). Ta je stranka nastala 1908. godine, kad je došlo do unutarfrankovačkog raskola. Historiografija je objasnila milinovsku pojavu terminom povratka izvornoj ideologiji Ante Starčevića. Milinovci su u svom tisku analizirali rakovačku pobunu u kontekstu međustranačkih polemika. Njihov je zaključak, pozivajući se na razmišljanja A. Starčevića, da su za cijeli slučaj bili krivi "obzoraši".⁵¹ Naime, prema milinovskoj interpretaciji Kvaternik je "nasjeo obzoraškim špekulantima". Kasnije je sam M. Starčević proširio tu tezu u jednom od svojih saborskih govora. Pozivajući se na stajališta A. Starčevića, na već spomenutu Kvaternikovu biografiju iz 1880. koja je napisana na temelju svjedočanstva Kvaternikove udovice i njegova šurjaka župnika Ignjata Neralića, na onodobni tisak, te posebno na knjigu pokojnog srbijanskog ministra Jovana Ristića (1831.-1913.) "Spoljašnji odnošaj Srbije novijeg vremena", M. Starčević zaključio je da je Kvaternik nasjeo tuđim ponudama.⁵² U pozadini konspiracije djelovala je austrijska politika, koja je htjela spriječiti razvojačenje Vojne krajine, potaknuti pobunu u turskoj Bosni i Hercegovini da bi je uključila u svoj državni sastav, i na kraju iskoristiti slavenske narode nasuprot Mađara, koji su Nagodbom iz 1867. stekli privilegiran položaj u Monarhiji. Pored toga, M. Starčević ističe da tada u pravaštvu postoji nesuglasje između Kvaternika i ostalih pravaša. Njegova "mistična" priroda navela ga je da prihvati novčane ponude "obzoraša" za podizanje pobune. Svoj saborski govor, M. Starčević završio je ponavljanjem zahtjeva njegova strica iz 1884. godine, a to je otkrivanje kaznenih spisa o rakovičkoj buni.

Nakon aneksije Bosne i Hercegovine izdvojila se među pravašima i zasebna skupina mladeži. Većina njih pripadala je do 1908. frankovačkom krilu. Nedjelotvornost Frankovih "garancija" o pripajanju Bosne i Hercegovine Hrvatskoj i sve uže frankovačko povezivanje s režimom bana Pavla Raucha (1865.-1933.) razočarali su dio pravaške/starčevićanske mladeži. Tipičan primjer za tu skupinu nezadovoljnika bio je Antun Gustav Matoš (1873.-1914.). U svom članku "Zašto odoh" objasnio je motive napuštanja frankovačkog kruga. Jedan od razloga ležao je u činjenici što je J. Frank svojom političkom spekulacijom "stavio štrik za vrat hrvatskoj misli", a to je za Matoša bila i izdaja Starčevićeve ideologije i prezir prema Kvaternikovoj žrtvi.⁵³ Dok je gotovo desetak godina vjerno služio frankovačkoj stranci Matoš je vjerovao da upravo u tom političkom okrilju nacionalnih radikala, ali kako je i sam često pisao liberala, može najpovoljnije braniti hrvatsku misao i tradicije pravaštva. Tijekom lipnja 1908. on sudjeluje u organiziranju starčevićanskih srednjoškolaca, i to pod frankovačkom egidom. Štoviše, Matoš ideološki tumači pojam hrvatskoga nacionalizma zbog čijih se interesa mladež mora politički

⁵⁰ *Hrvatska kruna*, "Dr. Eugen Kvaternik", br. 89., Zadar, (18.X.1911.)

⁵¹ "A. Starčević o rakovičkoj smutnji", *Hrvatska sloboda*, br. 192. (24. VIII. 1911.).

⁵² *Stenografski zapisi Sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Petogodište 1913.-1918., Zagreb, 1918., 1039-1045 (govor držan 16. lipnja 1914.).

⁵³ *Sabrana djela A. G. Matoša*, sv. XIV., Zagreb, 1973., 47.

okupiti. Godinu dana kasnije ponovno piše o pravaškoj omladini, ali na stranicama "milinovskog" dnevnika. Oportunistički J. Frank više ne može biti uzor omladini. Usporedba tih dvaju tekstova pokazuje još jednu razliku. U prvome je pravaštvo jedini moderni oblik za hrvatski nacionalizam i kao takvo nositelj je borbe protiv "nehistorijskih" političkih ideja i utopističkog ilirizma. U drugome Matoš, osuđujući Franka, želi u prvi plan staviti kritiku strančarstva pa tako sada kao jedno od izvorišta nacionalne energije postaje i osoba Ljudevita Gaja (1809.-1872.) što nije bilo tipično za pravaške ideologe. Ipak, unatoč tim dvosmislenostima, Matoš ostaje apologet hrvatskoga nacionalizma. Godine 1911. sudjeluje u pokretanju lista *Stekliš* - organa pravaškog daštva - koji propovijeda evoluciju hrvatske politike, pa i pravaštva.⁵⁴ Pri tome, Kvaternikova (i Bachova) žrtva ostaje predmet stalnog obožavanja i izvorištem raznih poticaja mladih hrvatskih nacionalista. Primjeri pobijenih pravaša moraju još jače zasjati u vremenu kad mnogi pravaši prihvaćaju neprincipijelna dogovaranja. S druge strane, Matoš ne posvećuje veću pozornost analizi brojnih Kvaternikovih spisa. Za njega je dovoljna Rakovica kao dokaz apsolutne vjere u slobodu hrvatskoga naroda. Uzdizanje Kvaternikova kulta svakako je pridonijelo podizanju radikalnog duha u vrijeme uoči Balkanskih ratova i Prvoga svjetskog rata.⁵⁵

Iz te mlađe generacije pravaša znakovit je i istup Krešimira Kovačića (1889.-1960.), nekadašnjeg člana frankovačke mladeži. U predvečerje balkanskih ratova on se približio krugovima koji su čvrsto zastupali ideju narodnoga jedinstva Hrvata i Srba. Kovačić je smatrao da upravo A. Starčević i Kvaternik u svojim djelima govore o "jednom narodu od Triglava do Timoka".⁵⁶ Uopće nije problem što su oni taj narod nazvali hrvatskim imenom, jer, prema Kovačiću, oni na spomenutom prostoru vide samo jedan narod pa ma kako se on zvao. Iz toga je slijedilo da je problem "samo" u imenu, a to je rješivo u zajedničkom dogovoru jedinstvenog naroda. Zapravo su Kovačićevi pogledi bili su gotovo identični pogledima Jovana Skerlića (1877.-1914.), srbijanskog pisca utjecajnih članaka o A. Starčeviću i srpskohrvatskom nacionalizmu.⁵⁷ Oba autora odbacila su utjecajne elemente izvornog pravaštva, istodobno smatrajući da su Starčevićeve i Kvaternikove ideje spojive s jugoslavenskom / srpskohrvatskom ideologijom. Svoju teoriju gradili su na činjenici da se zajedništvo temelji na jedinstvenom južnoslavenskom prostoru koji obuhvaća i Hrvate i Srbe. Jugoslavenski ideolozi odbacili su teoriju o dva posebna naroda, vjerujući da koncept narodnog jedinstva rješava sve probleme. Njihov nauk definitivno je označio veliki nastup jugoslavenskog unitarizma, koji se nije libio nazvati jednog od pravaških rodonačelnika "jugoslavenskim neimarom".

⁵⁴ Vidi M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, 389-390.

⁵⁵ Ista, 388.

⁵⁶ Krešimir Kovačić, "Starčević i Kvaternik prema narodnome jedinstvu", u: *Jug (Zvono)*, Zagreb-Split, br. 3., (1. II. 1912.).

⁵⁷ O odnosu tzv. mladohrvata i utjecaju Skerlićevih ideja te "prepariranju povijesti prema potrebama" u raznih ideologija, vidi: M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, 393-395.

Profesionalni povjesničari o Kvaterniku

Hrvatski povjesničari u Austro-Ugarskoj nisu imali previše prostora za pisanje o Kvaterniku, a posebno ne o njegovoj pobuni u Rakovici. Taj tragični čin nije mogao u postojećem državnom poretku doživjeti širu znanstvenu analizu. Stoga se Kvaternik i Rakovica samo spominju kao puka činjenica u sklopu kronoloških nizanja događanja. Službeni udžbenici koje je izdavala kraljevska zemaljska vlada potpuno su prešutjeli revolucionarnu komponentu suvremene hrvatske političke zajednice. *Povjesnica Hrvatske za VII. gimnazijski razred* (Zagreb, 1893.) autora Ivana Hoića (1850.-1921.) u poglavlju o Franji Josipu I. i njegovom vremenu bavi se jedino značenjem Hrvatsko-ugarske nagodbe. Autor ističe da uredbe Nagodbe "osiguravaju našoj domovini u savezu s Ugarskom mirni razvitak i svaki napredak", no ne spominje niti jedan podatak o razvoju tadašnjeg političkog života.

Rudolf Horvat (1873.-1947.), koji je stručno bilježio događaje i procese u hrvatskoj politici, Rakovicu navodi u jednoj jedinoj rečenici, i to nakon detaljnog opisivanja zbivanja tijekom prve polovice 1871. godine u Banskoj Hrvatskoj.⁵⁸ R. Horvat, gimnazijski profesor i suosnivač radićevske Hrvatske pučke seljačke stranke, naročitu je pozornost obratio problemu inkorporacije dijela bivše Vojne krajine u sastav civilne Hrvatske i snazi Narodne stranke koja je 1871. osvojila na izborima značajan broj saborskih klupa. Prema R. Horvatu upravo su "narodnjaci" bili ta politička snaga koja se najaktivnije suprotstavila sustavu vlasti, tražeći reviziju nagodbe. Drugi poznati hrvatski povjesničar Vjekoslav Klaić (1849.-1928.) nije se tada u znanstvenim radovima bavio suvremenom poviješću. No, ušavši u svijet politike kao član Hrvatske stranke prava on je za potrebe stranačkog angažmana napisao niz članaka koji su se bavili aktualnom političkom poviješću. U povijesnopolitičkoj analizi hrvatske radikalne opozicije Klaić je napisao da je Kvaternik "prvi pokušao nešto praktično provesti dok je Starčević bio Sokrat".⁵⁹ Klaić nije pokušao "osuvremeniti" Kvaternika nego je, usredotočivši se na tekuće probleme Hrvata, inicirao stvaranje jedne nove hrvatske stranke koja će na temeljima tolerancije i liberalizma kad-tad postati vladajući faktor. Ugledni povjesničar *Ferdo Šišić* (1869.-1940.) objavio je 1916. godine knjigu "Pregled povijesti hrvatskoga naroda". Tom prilikom spomenuo je rakovičku pobunu u poglavlju "Revizija nagodbe". Kvaternikov potez ocijenio je "sudbonosnim i nepromišljenim korakom" koji je išao za proglašenjem Hrvatske nezavisnom državom.⁶⁰ Za Šišića je taj "nezatni događaj" upotrebljen protiv "monarhijskih Slovena uopće", a "hrvatski su poslovi prepušteni ugarskoj vladi, da ih po volji uredi".⁶¹ Šišić je pripadao onoj grupi povjesničara koji su kako je već pokazano krivo smatrali da je Rakovica pokopala slavenofilska nastojanja austrijskog ministra predsjednika grofa Karla Hohenzwartha.

Zaključak

Rakovički događaj morao je ostati svojevrsna misterija za hrvatsku javnost u doba dualizma. Nedostupnost službenih spisa o pobuni nije dopuštala objektivna istraživanja. Osim toga, sklonost prema odobravanju Kvaternikova čina mogla se tumačiti kao odobravanje nasilne ak-

⁵⁸ Rudolf Horvat, *Povjest Hrvatske*, Petrinja 1904., 578.

⁵⁹ Vjekoslav Klaić, *Nova stranka u Hrvatskoj*, Zagreb, 1910., 21.

⁶⁰ Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1916., 336.

⁶¹ Isto.

cije. Stoga i ne čudi da je revolucionarna komponenta Kvaternikova opusa naglo počela izra-
njati u prvi plan tek uoči Prvoga svjetskoga rata, kad su okolnosti bile povoljne za razvijanje
radikalnoga duha.

Pravaške valorizacije Kvaternikove osobe valja prije svega promotriti s političko-stranačkog
aspekta. Pravaši su nakon 1871. koristili svoj položaj u Saboru za postavljanje niza upita o
javnoj dostupnosti sudbenih spisa o rakovičkoj pobuni. No vlasti im nikada nisu htjele dati
odgovor na takve zahtjeve. Kvaternik i Rakovica postali su dio povijesti koji su tek pravaši u
kratkim crtama obilježavali u danima obljetnice. Ipak, problemi aktualne politike ponovno su
obnavljali sjećanja. Pravaški raskol donio je svojevrzni "povjesničarski rat" između dvaju fra-
kcija. Domovinaško krilo počelo je isticati lik Kvaternika radi pariranja frankovačkoj mono-
polizaciji A. Starčevića. U vremenu neposrednom nakon raskola frankovcima je uspjelo prika-
zati Starčevića kao "trajnog duhovnog vođu čiste frakcije", i to na temelju činjenica da je
"Stari" opunomoćio Franka za stvaranje nove stranke. S pravom je Milutin Nehajev u svojoj
zbirci eseja "Rakovica" ustvrdio da su s vremenom i pravaši podlegli sumornom ozračju koje je
pratilo Kvaternika. Suparnici i protivnici pravaštva iskoristili su rakovičku tragediju za uma-
njivanje uloge buntovne Stranke prava. Kasnije su i sami pravaši podlegli zovu dnevne politi-
ke. Raspre o tome tko je bio najveći "pravaš" štetile su samome pravaštvu. Svatko je na svoj
način tumačio Kvaternika ili A. Starčevića, ovisno o mjestu i vremenu. Pa ipak, i takvi razje-
dinjeni pravaši bili su jedini politički čimbenik koji je održavao aktivnu uspomenu na Kvat-
ernika i Rakovicu. Šegvićevo izdanje Kvaternikovih uspomena iz 1907. oživjelo je zanimanje
čitateljstva za povijest pravaštva i dalo podlogu za nova razmatranja o Kvaternikovim kara-
teristikama.

S početkom i daljim razvojem Prvoga svjetskog rata upravo je Kvaternik bio za mnoge nacio-
nalne pregoce protuhabsburškoga smjera izvor za proricanje događaja koji su doveli do ra-
spada Dvojne Monarhije. Stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije oživjelo
je novo doba za povijesne interpretacije. U izmijenjenim državnopravnim okolnostima o Kva-
terniku su pisali predstavnici raznolikog političkog spektra - od komunisti (August Cesarec,
Otokar Keršovani i dr.) do ustaških publicista (Milivoj Karamarko, Ivo Bogdan, Mijo Bizik i
dr.) - obnavljajući pitanja o autentičnim vrijednostima prvotnoga pravaštva u kontekstu novo-
nastalog političkog stanja. Iznova je Kvaternik sagledavan s raznih ideoloških gledišta.
Pojedini povjesničari i publicisti (F. Šišić, K. Šegvić, Grgur Jakšić, Marin Pavlinović, Janko
Šimrak, Alfred Makanec, Franjo Bučar, Mile Starčević) počeli su opširnije elaborirati problem
Rakovice pa su se stekli preduvjeti za svestranije istraživanje. Eugen Kvaternik ostao je za
mnoge sastavnim dijelom hrvatske povijesti koja je u vremenima represije i nagomilanih dru-
štveno-nacionalnih problema poslužila kao izvorište raznolikih poticaja.

U ovom radu pokušao sam prikazati kako je Kvaternik bio doživljen u različitim povijesnim i političkim kontekstima. Pokušao sam prikazati kako je Kvaternik bio doživljen u različitim povijesnim i političkim kontekstima. Pokušao sam prikazati kako je Kvaternik bio doživljen u različitim povijesnim i političkim kontekstima.

U ovom radu pokušao sam prikazati kako je Kvaternik bio doživljen u različitim povijesnim i političkim kontekstima. Pokušao sam prikazati kako je Kvaternik bio doživljen u različitim povijesnim i političkim kontekstima.

*Summary***Evaluating Eugen Kvaternik in the Light of State Right Ideology and Croatian Historiography from the End of the Nineteenth Century to 1918**

By necessity, the events at Rakovica had to remain somewhat of a mystery to the Croatian public during the era of Dualism. The inaccessibility of official documents concerning the uprising did not allow for objective research into the matter. Besides, any apparent partiality for Kvaternik's actions could have been interpreted as support for violent methods. It is thus not surprising that the revolutionary component of Kvaternik's work began to receive primary attention only on the eve of the First World War, when circumstances for the development of a radical spirit were more favourable.

The Rightist's (i.e. the proponents of the Party of Right) valorization of Kvaternik at that time should be viewed above all from the perspective of party-political relations. From 1871 on, the Party of Right had used its position in the Sabor to present a series of questions about public access to court records concerning the Rakovica uprising. The government refused time and again to reply to such requests, thus Kvaternik and Rakovica were relegated to a part of their history that the Rightists might scantily remember when the anniversary of the rebellion would roll round. Nonetheless, the demands of practical politics renewed and fed their interest in this episode. The split which opened up in the Party of Right brought about a kind of "historian's war" between two competing factions. The so-called 'homeland' faction began to elevate the image of Kvaternik to counter the 'Frankists' monopolization of the memory of A. Starčević. Immediately following the split, the Frankists had succeeded in portraying Starčević to be the "continuing spiritual leader of the pure faction" based on the fact that the "Old Man" had supposedly authorized Frank to create a new party.

Milutin Nehajev's claim, made in his collection of essays entitled "Rakovica", that with time the Rightists succumb to the initial bad press given the Rakovica uprising, is justified. Opponents and critics of the Rightists manipulated the Rakovica tragedy to their own benefit by diminishing the role played by the party of Right in the uprising. Later on, the Rightists gave themselves over to the political tone of the day. Internal debates about who was the greater "Rightist" served only to hurt their own party. Everyone interpreted Starčević or Kvaternik differently, depending on time and place. Even though they were disunited, the rightists were the only political activists who maintained the memory of Kvaternik and Rakovica. Šegvić's publication of Kvaternik's memoirs in 1907 rekindled public interest in the history of the Rightists and provided a firm basis for a fresh consideration of Kvaternik's characteristics.

Following the outbreak and further development of the First World War, many nationalist agitators of an anti-Habsburg orientation used Kvaternik as a source for prophesizing the events that led to the collapse of the Dual Monarchy. With the creation of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, or the monarchical Yugoslavia, a new era of historical interpretation was opened. Under the changed legal and state conditions, representatives from various spots on the political spectrum wrote about Kvaternik – from communist (August Cesarec, Otokar Krešovani and others) to fascist publicists (Milivoj Karamarko, Ivo Bogdan, Mijo Bzik and others). By reopening the question of the Kvaternik's virtues in the context of the changed political situation, and by viewing Kvaternik from a variety of ideological points of view, some historians and publicists (F. Šišić, K. Šegvić, Grgur Jakšić, Marin Pavlinović, Janko Šim-

